

Jarosław Błaszczak

Doktorant Uniwersytetu Warszawskiego

Promowanie przedsiębiorczości kobiet w polityce zagranicznej Australii

Wprowadzenie

W czerwcu 2014 r. Departament Spraw Zagranicznych i Handlu Australii (DFAT) opublikował dokument zatytułowany *Australian aid: promoting prosperity, reducing poverty, enhancing stability (Australijska pomoc: promocja dobrobytu, zmniejszanie biedy, umacnianie stabilności)*. Stanowi on deklarację najważniejszych celów i zasad, na jakich rządząca na szczeblu federalnym od 2013 r. do dzisiaj prawicowa koalicja, złożona z Liberalnej Partii Australii (LPA), Narodowej Partii Australii (NPA) oraz mniejszych ugrupowań regionalnych pragnie opierać australijską politykę zagraniczną w obszarze pomocy humanitarnej i rozwojowej. Publikację tę wstępem opatrzyła Julie Bishop, pierwsza w historii kobieta stojąca na czele australijskiej dyplomacji. Napisała ona m.in.: „Zwrócimy większą uwagę na kwestię wzmacniania pozycji kobiet i dziewcząt jako centralny cel naszego programu pomocowego, w uznaniu poważnych korzyści, jakie płyną dla całych społeczności ze zwiększonej aktywności kobiet” [Department of Foreign Affairs and Trade 2014a:1]. Zapewnienie to znalazło się w treści omawianego dokumentu.

Jako jeden z sześciu priorytetów australijskiej pomocy dla innych państw wymienia się „równość płci oraz upodmiotowienie kobiet i dziewcząt” [Department of Foreign Affairs and Trade 2014a:25]. Jeśli zestawić to z wyrażonymi już w tytule rządowej publikacji celami ogólnymi – zmniejszeniem biedy i promocją dobrobytu, to widać wyraźnie, iż kwestią istotną dla australijskich władz jest zwiększanie zaangażowania kobiet w gospodarkę, w tym przez prowadzenie działalności gospodarczej na własny rachunek. W ocenie części obserwatorów obecny rząd w Canberze wydaje się kłaść nawet większy nacisk na poprawę losu kobiet poza granicami kraju niż w samej Australii [Harris Rimmer, Sawyer 2016].

Autor stawia tezę, iż analizując ten wycinek polityki zagranicznej Australii, można dostrzec dwa zjawiska, opisane już na gruncie teoretycznym. Z teorii nauk ekonomicznych, a ściślej z teorii ekonomii instytucjonalnej, zaczerpnięte zostaje pojęcie państwa jako instytucji-organizacji, którą Australia wyraźnie jawi się w świetle prezentowanego materiału badawczego. Jednocześnie dostrzec można elementy stosowania przez Australię *soft power* (miękkiej potęgi), co z kolei jest pojęciem z teorii stosunków międzynarodowych. W ocenie autora takie interdyscyplinarne spojrzenie na badane zagadnienie pozwala najpełniej zrozumieć motywacje, jakie przyświecają władzom w Canberze w ich polityce na rzecz przedsiębiorczości kobiet.

Artykuł w pierwszej kolejności omawia wykorzystane w analizie koncepcje teoretyczne. Następnie prezentuje kluczowe dokumenty i inne ramy instytucjonalne, leżące u podstaw australijskiej polityki w zakresie promowania przedsiębiorczości kobiet. Kolejna część opracowania ukazuje praktyczne działania, stanowiące przykłady realizacji zadeklarowanych w dokumentach celów i priorytetów. W końcowych częściach tekstu zebrany materiał zostaje poddany analizie przez pryzmat przyjętych założeń teoretycznych. Podjęta zostaje także próba sformułowania oceny australijskiej polityki zagranicznej w tej dziedzinie.

Podstawy teoretyczne

Jak stwierdza Z. Staniek [2017], na gruncie ekonomii instytucjonalnej państwo jest instytucją-organizacją, która łączy w sobie cechy instytucji ekonomicznej i politycznej. Samo pojęcie instytucji-organizacji stanowi w tym ujęciu synonim „swoistego rodzaju struktury zarządczej”. Autor ten zauwa-

za, iż „zadaniem państwa pozostaje współkształtowanie efektywnego systemu instytucjonalnego w całej gospodarce i na poszczególnych rynkach”, a także, że „rolą państwa jest przeciwdziałanie powstawaniu «luk instytucjonalnych»”. Podkreśla również, iż państwo i rynek są wobec siebie równocześnie komplementarne i substytucyjne. Tłumacząc znaczenie regulacji rynku we współczesnym państwie, wyjaśnia, iż „bardziej chodzi o tworzenie warunków dla sprawnego działania rynków niż o ich kontrolowanie” [Staniek 2017:48–49, 199–201].

Badacz ten przywołuje, znane także z nauk politycznych, pojęcie *good governance* (dobrego rządzenia). Jedną z wyróżnionych przez niego cech dobrego rządzenia jest efektywność państwa, której przejawem „może być wdrażanie reform służących długookresowym interesom państwa i społeczeństwa”. Kontynuując ten wywód, Staniek akcentuje znaczenie inwestycji rządowych, które mogą być komplementarne wobec inwestycji prywatnych. W szczególności inwestycje w takie obszary, jak dobra publiczne, infrastruktura czy usługi społeczne mogą przyciągać kapitał prywatny oraz zmniejszać koszty działalności firm sektora prywatnego [Staniek 2017:200–201].

Powyższe rozważania odnoszą się przede wszystkim do wewnętrznej polityki gospodarczej państwa. Wydaje się jednak, iż z powodzeniem można je zastosować również do zagranicznej polityki ekonomicznej. Postulowane przez Stańka działania regulacyjne i stymulujące gospodarkę, a także przeciwdziałające powstawaniu w gospodarce luk instytucjonalnych lub niejako wypełniające luki już zastane, mogą być treścią polityki jednego państwa wobec innych. Powstaje tu jednakże pytanie: Co miałyby motywować państwo do tego rodzaju działań na arenie międzynarodowej?

Jedną z możliwych odpowiedzi jest stwierdzenie, że przyjęcie na siebie roli instytucji-organizacji wobec innych państw stanowi formę oddziaływania za pomocą *soft power*. Za autora koncepcji *soft power* uważa się najczęściej J.S. Nye’a. Pojęcie to powstało w opozycji do *hard power*, czyli twardej potęgi. J. Sadłocha trafnie zarysowuje różnicę między nimi, stwierdzając, że „*hard power* jest potęgą nakazową, czyli opiera się na zdolności do wymuszenia na innym podmiocie oczekiwanego przez dane państwa działania. *Soft power* natomiast odnosi się do potęgi o charakterze kooptacyjnym, czyli zdolności do oddziaływania na inne podmioty poprzez szeroko rozumianą atrakcyjność kulturalno-polityczno-ekonomiczną, która pozwala wpły-

wać na działania innego państwa bez użycia siły” [Sadłocha 2012:35]. Z kolei K. Zielińska wywodzi, iż pomoc rozwojowa dla innych państw może być uznawana za jedno ze źródeł *soft power*. Co szczególnie ważne dla niniejszych rozważań, badaczka ta podkreśla, iż dotyczy to nie tylko pomocy w formie transferów finansowych, lecz także transferu technologii i innych form dzielenia się wiedzą [Zielińska 2016:14].

Ramy instytucjonalne

W przeciwieństwie do rozwiązań stosowanych w wielu innych państwach, w Australii polityka zagraniczna, jej wymiar ekonomiczny, a także kwestie związane z zagraniczną pomocą humanitarną i rozwojową, skupione zostały w jednym resorcie. Specyficzny sposób zorganizowania australijskiej dyplomacji i wynikające z tego wyzwania, ale i korzyści, omawiają w literaturze przedmiotu m.in. S. Harris [2002], G. Miller [2002] czy M. Wesley [2002]. Choć zwykle¹ w gabinecie federalnym Australii funkcjonują dwa odrębne stanowiska ministerialne – ministra spraw zagranicznych i ministra handlu, zajmujący oba te stanowiska politycy korzystają z jednego korpusu urzędniczego, zgrupowanego we wspólnym Departamencie Spraw Zagranicznych i Handlu. Rozwiązanie to sprawia, że w procesie kształtowania australijskiej polityki zagranicznej, zarówno w ujęciu strategicznym, jak i w kwestiach szczegółowych, takich jak promocja przedsiębiorczości kobiet, mniejsze są tarcia między resortami „politycznymi” a gospodarczymi. W efekcie oba te kluczowe aspekty polityki zagranicznej są lepiej zintegrowane, zaś większość podejmowanych działań uwzględnia jeden i drugi wymiar.

Kwestia wzmocnienia pozycji kobiet wydaje się tu dobrym przykładem. Tak jak na poziomie ogólnym Australia postrzega rozwój ekonomiczny jako ważny element budowania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, tak też na poziomie szczegółowym wzmocnienie ekonomicznej pozycji i roli kobiet stanowi nieodłączny element szerszego australijskiego zaangażowania na rzecz poprawy sytuacji kobiet we wszystkich wymiarach. W cytowanym już dokumencie z 2014 r., który koncentruje się na najbliższym Australii regionie Azji i Pacyfiku, skutki obecnej dyskryminacji kobiet opisane zostały po części przez dane ekonomiczne. Autorzy stwierdzają, iż istniejące ograniczenia w dostępie kobiet do rynku pracy kosztują gospodarkę regionu nawet 47 mld USD

rocznie. Na kolejne 30 mld USD szacowane są straty z powodu nierównego dostępu dziewcząt do edukacji. Dlatego też władze w Canberze przyjęły, że projekty obejmujące co najmniej 80% środków wydawanych przez Australię na pomoc rozwojową, będą zawierały, niezależnie od dziedziny czy innych priorytetów, również elementy związane z poprawą sytuacji kobiet [Department of Foreign Affairs and Trade 2014a:25].

To szerokie pojęcie „poprawy sytuacji kobiet” zostało dodatkowo uszczegółowione w omawianym dokumencie w następujący sposób:

- 1) zwiększanie udziału kobiet w podejmowaniu decyzji, przywództwie i procesach pokojowych,
- 2) wzmocnienie ekonomicznej pozycji kobiet,
- 3) położenie kresu przemocy wobec kobiet i dziewcząt.

Aspekt ekonomiczny, ujęty w drugim punkcie, został postawiony na równi z kwestiami politycznymi (punkt pierwszy) i społecznymi (punkt trzeci) [Department of Foreign Affairs and Trade 2014a:25].

Kolejnym dowodem na znaczenie wzmacniania roli kobiet jako uczestników gospodarki jest inny fragment ministerialnej publikacji z 2014 r., w którym resort deklaruje zamiar koordynacji swoich programów pomocowych z prowadzonymi działaniami dyplomatycznymi. Jednym z konkretnych zadań, których realizację zapowiada dokument, jest „poszerzanie dostępu kobiet do światowej gospodarki oraz ich udziału w niej, poprzez orędownictwo na forach międzynarodowych, takich jak G20” [Department of Foreign Affairs and Trade 2014a:25].

We wrześniu 2011 r. w strukturze DFAT utworzone zostało nowe stanowisko pod nazwą międzynarodowego ambasadora ds. kobiet i dziewcząt (*Global Ambassador for Women and Girls*). Co szczególnie znamienne, stało się to w okresie urzędowania Julii Gillard, pierwszej w historii kobiety stojącej na czele australijskiego rządu federalnego. We wspólnym komunikacie ogłaszającym tę decyzję premier oraz minister spraw zagranicznych i minister ds. statusu kobiet napisali, iż Australia chce być na pierwszej linii międzynarodowych wysiłków na rzecz promocji roli kobiet i dziewcząt. Ambasador ma również dbać o należyte miejsce problematyki kobiecej w australijskiej polityce zagranicznej [Minister for Foreign Affairs 2011]. Dotychczas stanowisko ambasadora ds. kobiet i dziewcząt zajmowały trzy osoby: Penny Williams (2011–2013), Natasha Stott Despoja (2013–2016) i Sharman Stone (od stycznia 2017 r.) [Minister for Foreign Affairs 2011; 2013; 2016].

Strategia na rzecz kobiet

W lutym 2016 r. DFAT opublikował programowy dokument dotyczący kobiet: *Gender equality and women's empowerment strategy (Strategia równości płci i upodmiotowienia kobiet)* [Department of Foreign Affairs and Trade 2016]. W strategii powtórzone zostały sformułowane już w 2014 r. cele i wskazane środki asygnowane na ich realizację, związane z poprawą sytuacji kobiet z tym, że omówiono je na większym poziomie szczegółowości.

W części dokumentu zatytułowanej „Priorytety i podejścia” (*Priorities and approaches*) znalazła się zapowiedź szeregu konkretnych działań związanych z promocją przedsiębiorczości kobiet, takich jak [Department of Foreign Affairs and Trade 2016:9]:

- wspieranie kobiet i dziewcząt, w szczególności tych w trudnej sytuacji życiowej, w nabywaniu umiejętności zawodowych i biznesowych,
- wspieranie zaangażowania kobiet w globalne łańcuchy wartości,
- przełamywanie barier napotykanych przez kobiety – przedsiębiorców, takich jak np. utrudniony dostęp do finansowania, wynikający z odmiennej rynkowej podaży kapitału w zależności od płci przedsiębiorcy,
- wspieranie dostępu kobiet do zasobów i innowacji, podnoszących produktywność i dochodowość w sektorze rolnym,
- wspieranie pozycji kobiet w sektorze prywatnym,
- poprawa otoczenia ekonomicznego i prawnego dla działalności gospodarczej kobiet,
- wspieranie podmiotów z sektorów publicznego i prywatnego w działaniach na rzecz eliminacji dyskryminacji kobiet w łańcuchach dostaw, w tym w obszarze zamówień publicznych,
- tworzenie powiązań między australijskimi kobietami biznesu i ich odpowiedniczkami na rynkach wschodzących,
- prowadzenie australijskich inwestycji infrastrukturalnych w taki sposób, aby wspierały one dostęp kobiet do działalności gospodarczej i handlu.

W uzupełnieniu do powyższych działań związanych w przeważającej mierze z udzielaną innym państwom pomocą rozwojową, Australia podtrzymuje w dokumencie z 2016 r. zobowiązanie, że kwestia poprawy losu kobiet będzie ważnym motywem również w jej aktywności na forach multilateralnych. Jako przykłady wymieniane są tu takie struktury, jak m.in. Wspólnota Gospodarcza Azji i Pacyfiku (APEC) czy Forum Wysp Pacyfiku. W strategii podkreśla się również poparcie Austra-

lii dla powstania w ramach G20 grupy tematycznej „Women 20” [Department of Foreign Affairs and Trade 2016:9].

Osobną część strategii stanowią „Cztery zobowiązania” (*Four commitments*), w ramach których Australia po raz kolejny zobowiązuje się do włączenia tematyki kobiecej do różnych obszarów swojej polityki zagranicznej. Również w tej części dokumentu można znaleźć liczne elementy mające bezpośredni związek z przedsiębiorczością kobiet. Mowa jest m.in. o wadze, jaką Australia przywiązuje do równych praw i możliwości kobiet jako uczestników gospodarki. Wyróżnione są tu m.in. następujące cele, stawiane przed australijską dyplomacją [Department of Foreign Affairs and Trade 2016:18]:

- praca na rzecz usuwania barier regulacyjnych, utrudniających równy udział kobiet w handlu i osiąganie przez nie zarobków równych z zarobkami mężczyzn,
- wykorzystywanie powiązań międzynarodowych oraz współpracy z sektorem prywatnym dla wspierania działalności przedsiębiorstw kierowanych przez kobiety, w zakresie ich udziału w handlu międzynarodowym czy dostępu do finansowania,
- wzmocnianie pozycji kobiet jako nabywców, sprzedawców, pracodawców i przedsiębiorców.

Od roku finansowego 2015–2016 w ramach australijskiego budżetu jest wydzielona pula pieniędzy na pomoc rozwojową, określana jako Fundusz Równości Płci (*Gender Equality Fund*) i przeznaczona wyłącznie na projekty związane z poprawą sytuacji kobiet. W trwającym obecnie roku finansowym 2017–2018 wartość Funduszu to 55 mln AUD [Department of Foreign Affairs and Trade 2017a:76]. Oczywiście nie wszystkie finansowane przez Fundusz działania mają związek z przedsiębiorczością kobiet, ale – jak już wskazano – aspekt gospodarczy odgrywa niebagatelną rolę w tym obszarze australijskiej polityki zagranicznej.

W innym dokumencie rządowym, wydanym kilka miesięcy po ukazaniu się strategii, Australia deklaruje również chęć pobudzania siedmiu głównych elementów napędowych (*drivers*), wpływających na wzrost ekonomicznej pozycji kobiet, zdefiniowanych przez panel ekspercki działający przy sekretarzu generalnym ONZ i opublikowanych w 2016 r. Są nimi [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:9]:

- niwelowanie niekorzystnych uregulowań i promocja pozytywnych przykładów,
- zapewnienie ochrony prawnej oraz reforma dyskryminujących przepisów i regulacji,

- uznanie, ograniczenie i lepsze rozdzielenie pracy nieodpłatnej (np. opieki nad dziećmi i osobami starszymi),
- budowanie zasobów – własnościowych, finansowych i cyfrowych,
- zmiana kultury i praktyki w działalności gospodarczej,
- poprawa praktyk sektora publicznego w zakresie rekrutacji pracowników i udzielania zamówień publicznych,
- wzmocnienie widoczności i reprezentacji kobiet działających w gospodarce.

Przykłady realizowanych działań

Termin „wspieranie przedsiębiorczości kobiet” jest niezwykle pojemny, zaś zróżnicowane uwarunkowania lokalne w poszczególnych krajach i regionach sprawiają, że celowi temu służyć mogą niezwykle różnorodne działania.

W **Papui-Nowej Gwinei**, będącej bezpośrednim sąsiadem Australii i jej byłym terytorium zależnym, większość ludności utrzymuje się z produkcji rolnej. Znaczna część rolników, w tym kobiet, sprzedaje swoje plody rolne na targowiskach w miastach, głównie w stolicy kraju (Port Moresby). Analiza sytuacji wykazała, że jedną z ważniejszych barier utrudniających kobietom równorządny udział w tego rodzaju działalności gospodarczej są warunki panujące na targowiskach, w szczególności niedostateczny poziom bezpieczeństwa sprzedających. Australia sfinansowała program administrowany przez UN Women, wyspecjalizowaną agendę Organizacji Narodów Zjednoczonych, w ramach którego wzmocniono obecność policji w miejscach handlu, poprawiono warunki sanitarne (m.in. poprzez montaż pryszniców i punktów dostępu do bieżącej wody), a także zmodernizowano stragany i inne elementy infrastruktury wykorzystywane przez niezamożnych rolników, w tym kobiety. Doprowadzono również do powstania samorządu sprzedawców, tak aby w większym niż dotąd stopniu byli oni w stanie bazować na samoregulacji, a także korzystać ze wzajemnego wsparcia [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:1–2].

Na aktywności kobiet w branży rolno-spożywczej skoncentrowane są także finansowane przez Australię działania prowadzone w **Królestwie Tonga**, zwłaszcza na należącej do tego państwa wyspie Tongatapu. Wiele tongijskich kobiet, wzorując się na swoich matkach i babcjach, prowadzi ogród-

ki warzywne czy też wytwarza proste produkty spożywcze, jak dżemy i inne przetwory. Jednym z celów programu jest dostarczenie wiedzy, dzięki której te posiadane już umiejętności mogą posłużyć za podstawę do tworzenia mikroprzedsiębiorstw. Żywność przygotowywana według tradycyjnych receptur jest przecież coraz bardziej poszukiwanym i docenianym produktem. W ramach programu uczestniczki nie tylko uzyskują wiedzę biznesową, np. jak rozpocząć eksport w swojej małej firmie, ale też pogłębiają wiedzę branżową, np. uczą się wykorzystywania nowych składników czy też zapoznają się z zasadami diety [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:28–29].

W **Bangladeszu** wspieranie mikroprzedsiębiorczości kobiet jest jedną z ważniejszych metod systemowej walki ze skrajnym ubóstwem (*ultra poverty*). Australia współfinansuje tam program prowadzony przez BRAC, największą w tym kraju organizację charytatywną. Według danych DFAT może się on poszczycić skutecznością na poziomie 95% – aż w tylu przypadkach sytuacja materialna kobiet poprawia się na tyle, że przestają być uważane za osoby skrajnie ubogie. Stosowane instrumenty obejmują mikrokredyty i inne formy finansowania dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą, a także budowę najbardziej elementarnej infrastruktury, na czele z toaletami i studniami.

Jako przykład osoby zaktywizowanej dzięki programowi, wymienia się w jednej z publikacji DFAT kobietę, której sfinansowano zakup dwóch krów oraz wiaty, pod którą zwierzęta mogły się schronić. Beneficjentka otrzymała także dostęp do opieki zdrowotnej i skromne stypendium pozwalające jej przetrwać, zanim jej mikrodziałalność gospodarcza osiągnęła rentowność. Równocześnie uczestniczyła w kursach, w ramach których uczyła się podstaw zarządzania, a także innych umiejętności przydatnych w mikrobiznesie. Następnie fundusz BRAC wspierał ją w kolejnych drobnych inwestycjach, jak dzierżawa ziemi pod uprawę ryżu czy otwarcie małego sklepu. Wszystkie te działania sprawiły, iż kobieta osiągnęła zdolność do utrzymywania się z własnej działalności, a do tego spłaciła otrzymane pożyczki w ciągu zaledwie dwóch lat. Jak podkreślają autorzy, wymagało to od niej dużej determinacji i ciężkiej pracy, ale przyniosło pożądane rezultaty [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:2–3, 15].

Australia finansuje także program dla kobiet w **Nepalu**. Kraj ten został dotknięty trzęsieniem ziemi w 2015 r., które zniszczyło wiele domów i zakładów rzemieślniczych, w tym należących do kobiet.

Od tego czasu Australia sfinansowała działania pomocowe dla ponad 12 tys. mikroprzedsiębiorców, mające na celu odbudowę ich biznesów [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:18–19].

W **Kambodży** dyskryminacja kobiet występuje w powiązaniu z innym bardzo poważnym wyzwaniem społecznym, jakim jest marginalizacja osób niepełnosprawnych. Istotną część osób niepełnosprawnych w Kambodży to ofiary konfliktu zbrojnego i jego bezpośrednich konsekwencji, takich jak miny. Mając na uwadze te okoliczności, Australia w sposób szczególny wspiera w tym państwie przedsiębiorczość niepełnosprawnych kobiet. Jako przykłady branż, w których działają tego rodzaju mikroprzedsiębiorstwa prowadzone przez kobiety, wskazywane są krawiectwo czy rękodzieło na potrzeby branży turystycznej (wytwarzanie pamiątek) [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:20–21].

Niedostateczny dostęp do pożyczek, czy szerzej do usług finansowych, stanowi poważną barierę dla przedsiębiorczości kobiet, a w konsekwencji również czynnik niekorzystnie wpływający na sytuację materialną i status społeczny kobiet, również w bardzo ważnym dla Australii regionie **Oceanii**. Zjawisko to zostało zdiagnozowane na Fidżi, a także na Samoa, Tonga i Vanuatu. Odpowiedzią na te wyzwania jest *Pacific Financial Inclusion Programme* (Pacyficzny Program Integracji Finansowej), którego Australia jest współsponsorem. Głównym rozwiązaniem stosowanym w ramach programu jest udostępnianie usług finansowych poprzez aplikacje mobilne, które można zainstalować na telefonie komórkowym czy tablecie. W niektórych przypadkach program wspiera nie tylko poszczególnych obywateli i obywatelki, lecz także zmiany na poziomie polityki państwa. Na Fidżi do niedawna zasiłki i inne formy pomocy wypłacane były w postaci papierowych bonów, które można było zamienić na gotówkę wyłącznie na poczcie, co było uciążliwe i czasochłonne. Obecnie transfery socjalne można otrzymywać przelewem bankowym, a następnie wypłacać je z bankomatu [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:4].

Problem braku nawet niewielkiego kapitału w przypadku kobiet dotyczy również **Timoru Wschodniego**, gdzie Australia współfinansuje program wspierający powstawanie kobiecych spółdzielni. Zajmują się one rzemiosłem i mikroprodukcją, np. rękodziełem, wyrobem ciast czy drobnym rolnictwem. Pozyskane wspólnie środki tworzą następnie fundusz pożyczkowy dla członkiń, mogą też służyć dofinansowaniu edukacji ich dzieci.

Z kolei na **Vanuatu** Canberra wspiera program służący kształceniu zawodowemu kobiet w dziedzinach tradycyjnie zdominowanych przez mężczyzn, w szczególności związanych z szeroko rozumianą techniką. Dzięki temu w tym wyspiarskim kraju przybywa prowadzonych przez kobiety mikrofirm w takich branżach, jak usługi budowlane czy elektryczne [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:6–14].

Podobne założenia zostały włączone do współfinansowanego przez Australię programu budowy dróg na terenach wiejskich w **Timorze Wschodnim**. Jednym z tych założeń jest, że docelowo kobiety powinny stanowić co najmniej połowę pracowników zatrudnionych przy inwestycjach realizowanych w ramach programu. Według stanu na styczeń 2017 r., udało się osiągnąć poziom 30%. Dodatkowo kobiety są właścicielkami 15% firm, które zostały wybrane na generalnych wykonawców różnych części robót w ramach programu [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:16–17].

W innym państwie, a mianowicie na **Wyspach Salomona**, kluczem do zwiększenia odsetka kobiet będących właścicielkami firm lub pracownikami na stanowiskach kierowniczych okazała się zasadnicza reforma uregulowań prawnych dotyczących rejestracji i prowadzenia działalności gospodarczej. Rząd Australii oraz Azjatycki Bank Rozwoju (ADB) wspólnie zapewniły władzom państwowym, ale także organizacjom kobiecym i pojedynczym obywatelkom, dostęp do niezbędnego zaplecza eksperckiego i szkoleń [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:6–14].

Osobnym obszarem działań finansowanych z australijskiego budżetu pomocowego jest tworzenie i rozwijanie elity społecznej – grupy kobiet będących liderkami w życiu społecznym i gospodarczym. Bardzo często awans społeczny kobiet, ale także ich awans chociażby w strukturach przedsiębiorstwa, gdzie są zatrudnione, wymaga wielu zmian, związanych m.in. z przełamywaniem stereotypów, tworzeniem sprzyjającego środowiska pracy czy kształceniem ustawicznym. W Papui-Nowej Gwinei Australia sponsoruje tego rodzaju działania, które – co ważne – firmowane są i nadzorowane przez stosunkowo nieliczne, ale mające już ugruntowaną pozycję, kobiety z bardzo wysokich szczebli życia politycznego i gospodarczego. Tym samym mamy do czynienia z pewnego rodzaju mentoringiem czy też próbą szerszego dzielenia się swoimi osiągnięciami przez te kobiety, które jako pierwsze „przebiły szklany sufit”.

Niebagatelną rolę odgrywa również tworzenie sieci powiązań (*networks*) pomiędzy kobietami biznesu zarówno w skali ponadnarodowej, jak i krajowej. W 2012 r. na Fidzi odbyła się pierwsza Pacyficzna Konferencja Kobiet w Biznesie (*Pacific Women in Business Conference*), z udziałem przedstawicielek instytucji państwowych, organizacji pozarządowych oraz przedsiębiorstw. Bezpośrednim organizatorem wydarzenia była Organizacja Sektora Prywatnego Wysp Pacyfiku, jednak nie doszłoby ono do skutku, gdyby nie finansowe zaangażowanie rządu Australii [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:17–19].

W 2015 r. podobne spotkanie, również współfinansowane przez Australię, miało miejsce na Seszelach, przy czym w tym przypadku zaproszono kobiety biznesu z całego basenu Oceanu Indyjskiego, co pozwoliło objąć tym projektem m.in. państwa wschodniej Afryki. Bezpośrednim pokłosiem tej konferencji była inicjatywa podjęta przez Wysoką Komisję² Australii na Mauritiusie, w ramach której zorganizowano program szkoleniowo-mentoringowy dla mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, jednak wyłącznie tych należących do kobiet, z czterech wyspiarskich państw regionu: Komorów, Madagaskaru, Mauritiusa i Seszeli. Program został opracowany tak, aby łączył lokalną specyfikę z doświadczeniami znacznie bardziej ugruntowanego biznesu w Australii. Beneficjentki programu działają m.in. w takich branżach, jak odzieżowa, handel detaliczny, hotelarstwo czy rybołówstwo. Poza funkcją *stricte* szkoleniową, realizowane w ramach programu spotkania australijskich i wschodnioafrykańskich kobiet biznesu mają również istotną wartość networkingową [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:22–23].

Z kolei na Wyspach Salomona przy wsparciu Australii powstało pierwsze tamtejsze stowarzyszenie kobiet biznesu. Według danych z 2014 r. liczy ono 480 członkiń, przy czym liczbę tę należy odnieść do całkowitej ludności tego państwa, która wynosi ok. 600 tys. osób. Od 2012 r. stowarzyszenie co dwa miesiące organizuje w stolicy kraju, Honiarze, specjalny jarmark, służący wyłącznie jako miejsce sprzedaży produktów firm prowadzonych przez kobiety [Department of Foreign Affairs and Trade 2014b:17–19].

Wspomniany już australijski Fundusz Równości Płci przeznaczył 25 mln AUD na dofinansowanie działań prowadzonych w latach 2014–2018 przez Bank Światowy w ramach Południowoazjatyckiego Regionalnego Programu Wspierania Handlu

(SARTFP). Program ten zajmuje się wyzwaniami takimi, jak usprawnianie handlu, w tym transgranicznego, czy zwiększanie dostępu do infrastruktury, przy czym jednym z jego ważniejszych celów jest ułatwienie kobietom udziału w gospodarce regionu. Oprócz wspierania pracy kobiet, w tym w roli właścielek firm m.in. w branży turystycznej, program tworzy także miejsca, gdzie kobiety mogą bezpośrednio i bezpiecznie angażować się w handel, co w wielu państwach regionu napotyka na rozmaite bariery. Z SARTFP powiązane są także działania wspierające networking i wymianę doświadczeń oraz nabywanie nowych umiejętności biznesowych przez kobiety w Azji Południowej [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:26–27].

Istotną rolę w procesie tworzenia kobiecych elit biznesowych i społecznych w państwach rozwijających się odgrywają również studia i staże, odbywane bezpośrednio w Australii. Australijski resort spraw zagranicznych we współpracy z partnerami, wśród których jest m.in. federalny Departament Edukacji i Kształcenia, wprowadził mechanizm pod nazwą Australia Awards (dosł. Nagrody Australii)³. Jest on przeznaczony dla wyjątkowo obiecujących młodych przedsiębiorców, naukowców i liderów niezależnie od płci, ale istotną część jego beneficjentów stanowią kobiety. W co najmniej dwóch dużych państwach afrykańskich – w Ghanie i w Kenii – rządowe programy mające na celu wsparcie małych farmerów, zwłaszcza kobiet, są obecnie realizowane pod kierunkiem lub przy istotnym wkładzie merytorycznym urzędniczek będących jeszcze niedawno stypendystkami programu Australia Awards [Department of Foreign Affairs and Trade 2017b:24–25]. Jest to kolejna stosowana przez Australię, obok używania własnych ekspertów czy organizacji szkoleń w poszczególnych państwach, forma eksportu kompetencji.

Program „Kobiety Pacyfiku”

Na odrębne potraktowanie zasługuje długofalowy, bo zaplanowany na lata 2012–2022 program „Kobiety Pacyfiku” (*Pacific Women*), realizowany przez Departament Spraw Zagranicznych i Handlu Australii, z którego środków pochodzi większość jego finansowania, Wspólnotę Pacyfiku, rządy 14 państw i terytoriów Oceanii, a także licznych innych partnerów. Całkowity budżet tej inicjatywy wynosi 320 mln AUD. Cele projektu obejmują poprawę społecznej pozycji kobiet w wielu wymiarach, wśród któ-

rych istotne miejsce zajmują kwestie ekonomiczne [Pacific Women 2016:12–13]. Poniżej przytoczonych zostanie kilka finansowanych przez program projektów, dotyczących właśnie sfery przedsiębiorczości i aktywności ekonomicznej kobiet.

W trzech państwach regionu – na Vanuatu, Wyspach Salomona i Fidżi – realizowany jest program zbliżony w swej idei do opisywanego wyżej przedsięwzięcia na Papui-Nowej Gwinei. Prowadzona jest zakrojona na szeroką skalę, z australijskim finansowaniem w kwocie ponad 12,5 mln AUD, modernizacja i przebudowa targowisk i innych obiektów wymiany handlowej, tak aby kobiety prowadzące mikroprodukcję rolną czy spożywczą mogły bezpiecznie i na równych prawach sprzedawać tam swoje wyroby. W przypadku Vanuatu z budżetu programu sfinansowana została również odbudowa tego rodzaju infrastruktury po przejściu cyklonu Pam w marcu 2015 r. Co ważne, kobiety nie tylko handlują na zmodernizowanych targowiskach, ale również, poprzez zaangażowanie w różne formy samorządu kupieckiego, biorą udział w zarządzaniu nimi [Pacific Women 2016:31–32]. Formalnie odrębny, choć również finansowany z budżetu „Kobiet Pacyfiku” i realizowany w tych samych trzech państwach, program skierowany do kobiet-kupców kładł nacisk przede wszystkim na ich kształcenie.

W Papui-Nowej Gwinei w ramach „Kobiet Pacyfiku” prowadzony jest, za blisko 4,5 mln AUD, sektorowy program rozwoju branży kawowej. Uprawa kawy jest ważnym obszarem aktywności ekonomicznej kobiet na nowogwinejskiej wsi. O ile jednak kobiety biorą istotny udział w pracy na roli, o tyle inne stanowiska związane z produkcją kawy, zarówno w administracji rządowej, jak i w firmach przetwórczych, jeszcze niedawno były zdecydowanie zdominowane przez mężczyzn, co często utrudniało farmerkom współpracę z nimi. Obecnie coraz więcej tzw. *extension officers*, tzn. osób będących podstawowym branżowym kontaktem dla rolników uprawiających kawę, to kobiety [Pacific Women 2016:32–33].

Również sektorowy charakter, choć w zupełnie innej branży, miał program realizowany na Fidżi. Do udziału w nim zakwalifikowano 25 młodych osób, w tym 24 kobiety, pochodzące z biednych rodzin i środowisk na wsi. W ramach programu mogli oni bezpłatnie przejść szkolenie zawodowe w czołowym w Oceanii ośrodku zajmującym się przygotowywaniem kadr dla branży kosmetycznej i SPA. Stypendyści mogli następnie podjąć pracę jako pracownicy najemni, ale również spróbować swoich sił jako mikroprzedsiębiorcy. Choć na pierwszy rzut oka może

się wydawać, że w relatywnie niezamożnym i niewielkim kraju, jakim jest Fidżi, nie ma wielkiego potencjału dla rozwoju branży kosmetycznej, to jednak należy pamiętać, iż znaczna część usług wykonywana jest dla licznie odwiedzających ten kraj turystów [Pacific Women 2016:33–34].

Innym ciekawym projektem realizowanym w tym samym państwie było stworzenie Fidżyjskiego Funduszu Kobiet (*Fiji Women's Fund*), na który Australia przeznaczyła 10,5 mln AUD. Jest to miniaturowa wersja „Kobiet Pacyfiku”, dzięki której decyzje o przyznaniu grantów na rozmaite inicjatywy prokobiece, w tym w sferze ekonomicznej, mogą być podejmowane lokalnie, w łatwiejszej procedurze [Pacific Women 2016:59–60]. Kolejny fidżyjski projekt, finansowany bezpośrednio z centralnego budżetu „Kobiet Pacyfiku”, dotyczy wspierania kobiet działających w branży rybackiej w dwóch prowincjach tego państwa, w których sektor ten odgrywa szczególnie ważną rolę. Niewielki budżet tej inicjatywy, wynoszący zaledwie 85 tys. AUD, udowadnia, że nie trzeba wcale przeznaczać ogromnych środków, aby osiągnąć zauważalne rezultaty. W ramach projektu prowadzone są działania budujące powiązania pomiędzy kobietami – rybakami na Fidżi a różnymi instytucjami (rządowymi, branżowymi itd.) w kraju i za granicą. Najważniejsze są jednak szkolenia i warsztaty, dotyczące takich dziedzin, jak finanse i zarządzanie, ale też umiejętności ściśle zawodowych [Pacific Women 2016:61–62].

Na Kiribati „Kobiety Pacyfiku” sfinansowały projekt służący podnoszeniu świadomości i wrażliwości członków parlamentów państw i terytoriów Oceanii na problematykę pozycji ekonomicznej kobiet. Co ciekawe, w parlamencie samego Kiribati zasiadają tylko 3 kobiety na 45 miejsc (stan na 2016), ale jedna z nich przed rozpoczęciem kariery politycznej była z powodzeniem zaangażowana w działalność gospodarczą. W zorganizowanej ze środków projektu konferencji łącznie wzięło udział 60 posłów z 21 różnych parlamentów [Pacific Women 2016:64–65].

Bardzo ciekawy projekt realizowany w Papui-Nowej Gwinei (PNG) postawił sobie za cel przekształcanie gospodarstw rolnych, będących w tym kraju bardzo ważną formą drobnej przedsiębiorczości, z podmiotów zarządzanych jednoosobowo przez mężczyznę – głowę rodziny w firmy rodzinne o bardziej partnerskim i kolegialnym modelu zarządzania, z ważną rolą kobiet, a także młodszego pokolenia, czyli potencjalnych sukcesorów gospodarstwa. Aby ułatwić sobie dotarcie do rolników i zdobycie ich zaufania, pozyskano dla prowadzonych działań

wsparcie miejscowego Kościoła Chrześcijan Baptystów [Pacific Women 2016:73]. Omawiając projekty „Kobiet Pacyfiku” w Papui-Nowej Gwinei, warto nadmienić również o inicjatywie zmierzającej do tego, aby pracodawcy potrafili lepiej reagować na przypadki przemocy domowej. Z jednej strony program ten usiłuje walczyć ze stygmatyzacją, z jaką mogą spotykać się kobiety przychodzące do pracy z widocznymi śladami przemocy na ciele. Z drugiej strony, tworzone są mechanizmy, za sprawą których to agresywny mąż czy ojciec będzie miał kłopoty w swoim zakładzie pracy, nie zaś jego ofiary [Pacific Women 2016:75].

Soft power Australii jako instytucji-organizacji

Zaprezentowany materiał faktograficzny oraz przyjęte założenia teoretyczne wskazują, że Australia, jak każde państwo będące instytucją-organizacją na gruncie teorii ekonomii instytucjonalnej, uważa ekonomiczne upośledzenie kobiet w państwach, którym udziela pomocy, za jedną z luk instytucjonalnych, do których usunięcia winna dążyć. Stosując terminologię Z. Stańka [2017:200], można tu mówić również o zdiagnozowaniu w państwach-beneficjentach zjawisk z grupy niesprawności państwa (*government failures*). Poręcznym wydaje się także pojęcie „początkowego pakietu instytucji formalnych”, który należy stworzyć za pomocą polityki państwa, bowiem bez tego niemożliwy będzie oczekiwany rozwój gospodarczy, stymulowany w przeważającej mierze siłami podmiotów prywatnych.

Wiele spośród ukazanych wyżej i realizowanych przez Australię działań to w istocie próby dokonania zmian systemowych przede wszystkim przez przełamanie kulturowej i prawnej, a w konsekwencji też ekonomicznej, dyskryminacji kobiet, ale także w innych obszarach. Przykładowo, choć ułatwienia w rejestracji przedsiębiorstw na Wyspach Salomona zostały wprowadzone po części z myślą o ułatwieniu ekonomicznej emancypacji kobiet, to przecież istniejące wcześniej trudności w formalnym zakładaniu firm były czynnikiem utrudniającym start wszystkim przedsiębiorcom, także mężczyznom.

Finansowane przez Australię działania wyrażnie korespondują również z omawianym już pojęciem *good governance* (dobrego rządzenia). Osiągana poprawa warunków infrastrukturalnych czy otoczenia społecznego oczywiście w pierwszej kolejności stymuluje przedsiębiorczość kobiet, ale zara-

zem przyczynia się do poprawy efektywności państwa i w konsekwencji podniesienia ogólnego poziomu rządzenia.

Czy jest to jednak działanie bezinteresowne? Kiedy państwo, rozumiane jako instytucja-organizacja, oddziałuje do wewnątrz, jest to zjawisko niejako zupełnie naturalne i zrozumiałe. Celem każdej władzy państwowej, a w sposób szczególny tej posiadającej mandat demokratyczny, powinna być poprawa losu obywateli, w tym przez rozwój gospodarczy państwa. Inaczej jest w stosunkach międzynarodowych, gdzie państwo oddziałuje na zewnątrz, na inne podmioty, z reguły nieuczestniczące w udzielaniu jego władzom legitymacji do rządzenia.

Pytanie o nadrzędną motywację działań podejmowanych przez państwa na arenie międzynarodowej jest jednym z najważniejszych przedmiotów debaty naukowej w teorii stosunków międzynarodowych. J.Z. Pietraś [1997:29–38] określa różne sposoby odpowiadania na to pytanie mianem „modeli eksplanacyjnych” i ukazuje rozbieżności między modelami, jakie wypracowały różne nurty teoretyczne. M. Wesley i T. Warren [2000], konfrontując różne modele eksplanacyjne z historią australijskiej polityki zagranicznej, wyróżniają trzy dominujące na przestrzeni jej dziejów tradycje myślowe, które określają mianem szkoły tradycjonalistycznej (*traditionalism*), izolacjonistycznej (*seclusionism*) i internacjonalistycznej (*internationalism*). Autorzy ci zwracają uwagę, że choć wszystkie trzy tradycje wzajemnie się przenikały, to jednak największy wpływ na politykę Australii w regionach Oceanii oraz Azji Wschodniej, gdzie prowadzona jest zdecydowana większość opisanych wyżej działań na rzecz promowania przedsiębiorczości kobiet, miała i ma tradycja internacjonalistyczna. Zwolennicy tej tradycji są silnie inspirowani przez model eksplanacyjny, określany jako neoliberalny instytucjonalizm, zgodnie z którym, choć stosunki międzynarodowe są ze swej natury anarchiczne, to jednak postępująca instytucjonalizacja stopniowo zbliża ich obraz do społeczeństwa, które mimo swej różnorodności rządzi się pewnymi powszechnie akceptowanymi zasadami [Wesley, Warren 2000:18–20].

Wydaje się, że w tym miejscu rozumowania teoria ekonomii instytucjonalnej oraz pojęcia z teorii stosunków międzynarodowych bardzo dobrze uzupełniają się wzajemnie. Oto bowiem Australia jawi się jako członek owego społeczeństwa państw, a zarazem jako instytucja-organizacja. Zgodnie z teorią *soft power*, Australia chce oddziaływać na swoje otoczenie międzynarodowe, zwłaszcza to najbliższe, używając

jednakże miękkiej potęgi (kooptacyjnej), a nie twardej (nakazowej). Pomagając swoim partnerom regionalnym i innym beneficjentom pomocy w likwidowaniu luk instytucjonalnych, takich jak ekonomiczna dyskryminacja kobiet, zarazem zbliża ich system ekonomiczny i społeczny do własnego. Pod wieloma względami staje się dla innych państw wzorem do naśladowania lub przewodnikiem na ścieżce rozwoju. Rozszerzając zasięg oddziaływania własnych wartości i instytucji, Australia w miękki sposób zwiększa swój wpływ na cały region, a jednocześnie stabilizuje go na swoich warunkach. Tym samym mamy do czynienia z podręcznikowym przykładem oddziaływania metodami *soft power*.

Próba oceny

Na koniec tych rozważań warto zadać pytanie o to, jakie są mocne strony australijskiej polityki zagranicznej w obszarze promocji przedsiębiorczości kobiet, a gdzie widać jeszcze pole do rozwoju i ulepszeń.

Niewątpliwie bardzo cennym elementem prowadzonych przez Australię działań jest daleko posunięta integracja działań na rzecz poprawy sytuacji kobiet, w tym promocji ich przedsiębiorczości, z innymi wymiarami polityki zagranicznej. Dotyczy to w największym stopniu programów pomocy humanitarnej i rozwojowej, ale tego rodzaju korelacje są widoczne także w dwustronnych stosunkach politycznych i ekonomicznych z poszczególnymi państwami, jak również w australijskiej aktywności na forach multilateralnych, zwłaszcza w grupie G20. Australijskiej polityce zagranicznej zarzuca się niekiedy, że jest gotowa poświęcać, np. kwestie ochrony praw człowieka, gdy w grę wchodzi istotne interesy ekonomiczne, zwłaszcza w relacjach z kluczowymi partnerami, wśród których najczęściej podawanym przykładem jest Chińska Republika Ludowa [Ungerer 1997]. Wydaje się, że jeśli chodzi o kwestię przedsiębiorczości kobiet, jest ona dość harmonijnie wpisana w całość relacji Australii z poszczególnymi partnerami i nie stanowi punktu zapalnego.

Być może jednak dzieje się tak dlatego, iż australijska polityka na rzecz kobiet jest prowadzona raczej ostrożnie. Na liście państw, w których Australia realizuje lub finansuje projekty na rzecz kobiet, nie ma Chin czy Indii, w przypadku których zbyt głośne dopominanie się o prawa kobiet mogłoby niekorzystnie wpływać na inne, z punktu widzenia twardej polityki ważniejsze dla Canberra, wymiary relacji. Australia

niewątpliwie jest mocarstwem regionalnym w Oceanii [Fry 1981; Ball 1973] i od lat udziela państwom tej części świata różnych form wsparcia. W odniesieniu do nich mocniejsze zaakcentowanie w programach pomocowych kwestii kobiecych, które obserwujemy w ostatnich latach, nie wiązało się z żadnym istotnym ryzykiem politycznym czy gospodarczym. Podobnie rzecz ma się w przypadku relatywnie biednych państw Azji Południowej i Południowo-Wschodniej, jak Bangladesz, Kambodża czy Timor Wschodni.

Kolejną słabością australijskich działań na rzecz promocji przedsiębiorczości kobiet, wynikającą zapewne z ograniczeń budżetowych, jest ich ograniczony zasięg geograficzny. Pomoc Australii koncentruje się na najbliższych geograficznie częściach świata. W bardzo niewielkim stopniu dotyczy Afryki, zaś w badanych dokumentach rządowych w ogóle nie widać poważniejszego zaangażowania w tę sferę na obszarze chociażby Ameryki Łacińskiej, Karaibów, Bliskiego Wschodu czy nawet postradzieckiej Europy Wschodniej i Azji Środkowej. Oznacza to, że trudno jeszcze nazywać australijską politykę w tym obszarze w pełni globalną.

Z drugiej strony, Australia, świadoma swoich ograniczeń, nigdy nie aspirowała do roli prawdziwie światowej potęgi. Jej celem jest raczej budowanie pozycji „średniego mocarstwa” (*middle power*) [Smith et al. 1996:95]. Trzeba przyznać, iż Canberra coraz skuteczniej promuje przedsiębiorczość kobiet w swoim regionie, a także stara się we współpracy z innymi państwami podnosić rangę tej tematyki na szerszym forum międzynarodowym. Być może od „średniego mocarstwa” nie możemy oczekiwać dużo więcej, zwłaszcza w relatywnie krótkim czasie, jaki upłynął odkąd temat ten na dobre zagościł w ważnych dokumentach australijskiej dyplomacji.

Bibliografia

- Ball M.M. [1973], *Regionalism and the Pacific Commonwealth*, „Pacific Affairs”, Vol. 46, No. 2, s. 232–253.
- Department of Foreign Affairs and Trade [2014a], *Australian aid: promoting prosperity, reducing poverty, enhancing stability*, Canberra, <https://dfat.gov.au/about-us/publications/Documents/australian-aid-development-policy.pdf>
- Department of Foreign Affairs and Trade [2014b], *Improving economic outcomes for women*, Canberra, <http://dfat.gov.au/about-us/publications/Documents/improving-economic-outcomes-for-women.pdf>
- Department of Foreign Affairs and Trade [2016], *Gender equality and women's empowerment strategy*, Canberra, <http://dfat.gov.au/about-us/publications/Documents/gender-equality-and-womens-empowerment-strategy.pdf>
- Department of Foreign Affairs and Trade [2017a], *Australian Aid Budget Summary 2017–2018*, Canberra, <http://dfat.gov.au/about-us/corporate/portfolio-budget-statements/Documents/2017-18-australian-aid-budget-summary.pdf>
- Department of Foreign Affairs and Trade [2017b], *Australia advancing women's economic empowerment through aid, trade and economic diplomacy*, Canberra, <http://dfat.gov.au/about-us/publications/Documents/australia-advancing-womens-economic-empowerment-aid-trade-economic-diplomacy.pdf>
- Fry G.E. [1981], *Regionalism and international politics of South Pacific*, „Pacific Affairs”, Vol. 54, No. 3, s. 455–484.
- Harris S. [2002], *The merger of the foreign affairs and trade departments revisited*, „Australian Journal of International Affairs”, Vol. 56, No. 2, s. 223–235.
- Harris Rimmer S., Sawyer M. [2016], *Neoliberalism and gender equality policy in Australia*, „Australian Journal of Political Science”, Vol. 51, No. 4, s. 742–758.
- Miller G. [2002], *Current and emerging challenges to the practice of Australian diplomacy*, „Australian Journal of International Affairs”, Vol. 56, No. 2, s. 197–206.
- Minister for Foreign Affairs [2011], *Australia appoints global ambassador for women and girls*, https://foreignminister.gov.au/releases/Pages/2011/kr_mr_110913.aspx?ministerid=2
- Minister for Foreign Affairs [2013], *Australia's ambassador for women and girls*, https://foreignminister.gov.au/releases/Pages/2013/jb_mr_131216.aspx?ministerid=4
- Minister for Foreign Affairs [2016], *Ambassador for women and girls*, https://foreignminister.gov.au/releases/Pages/2016/jb_mr_161121.aspx
- Pacific Women [2016], *Annual Progress Report 2015–2016*, <http://pacificwomenreport.org/wp-content/uploads/2016/11/PW-APR-E-Copy-hi-res-18Nov-7MB.pdf>
- Pietraś J.Z. [1997], *Wybrane zagadnienia z teorii stosunków międzynarodowych*, w: *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Sadłocha J. [2012], *Pomiędzy miękką a twardą siłą: smart power*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” nr 13, s. 35–46.
- Smith G., Cox D., Burchill S. [1996], *Australia in the world. An introduction to Australian foreign policy*, Oxford University Press, Melbourne.

¹ Ostateczna decyzja w tej sprawie należy zawsze do premiera federalnego, który ma prawo kształtować kompetencje poszczególnych ministrów na zasadach, które można w pewnym stopniu przyrównać do rozwiązań, jakie funkcjonują w Polsce za sprawą ustawy o działach administracji rządowej.

² Ze względów historycznych i prawnych państwa członkowskie Wspólnoty Narodów, a więc przede wszystkim były terytoria zależne Wielkiej Brytanii, w swoich wzajemnych stosunkach dyplomatycznych tradycyjnie nazywają ambasadorów wysokimi komisarzami i analogicznie ambasady wysokimi komisjami.

³ *About the Australia Awards*, <http://australiaawards.gov.au/Pages/about.aspx>

Staniek Z. [2017], *Ekonomia instytucjonalna. Dlaczego instytucje są ważne*, Difin, Warszawa.

Ungerer C. [1997], *Australia and the world: A seminar report*, „Australian Journal of International Affairs”, Vol. 51, No. 2, s. 255–261.

Wesley M. [2002], *Australia's Department of Foreign Affairs and Trade and the challenges of globalisation*, „Australian Journal of International Affairs”, Vol. 56, No. 2, s. 207–222.

Wesley M., Warren T. [2000], *Wild colonial ploys? Currents of thought in Australian foreign policy*, „Australian Journal of Political Science”, Vol. 35, No. 1, s. 9–26.

Zielińska K. [2016], *Development diplomacy. Development aid as a part of public diplomacy in the pursuit of foreign policy aims: Theoretical and practical considerations*, „Historia i Polityka”, nr 16 (23), s. 9–26.